

Nováki Gyula

Gerencsérvár, a Vértes középkori erődített vadászlaka

A Vértes hegységben több vár maradványát ismerjük: Gesztes, Vitány, Oroszlánkő várát és Gerencsérvárat. Az alábbiakban az utóbbival, közülük a legkisebbel kívánok foglalkozni.

A várban a történelemmel foglalkozók közül Rómer Flóris járt első ízben, 1887-ben, és vázlatos felmérést is készített. Náczy József már részletesen foglalkozott a várral és annak történetével. 1897-ben járt itt, egy évvel később tette közzé eredményeit. Csernó Géza ekkor készítette a legkorábbi hiteles felmérést. Sok, mára már elpusztult részt örökített meg. G. Sándor Mária az 1960-as években ásatásokat végzett a gesztesi várban, és ezzel kapcsolatban ismertette a Vértes várait, köztük Gerencsérvárat is. 1986-ban Sándorfi Györggyel felmértük a várat, majd 1994-ben hozzá mértem a vár melletti egykori tógátjait. 2002-ben Béni Kornél, a Vértesi Tájvédelmi Körzet vezetője hívta fel a figyelmemet a völgy többi vízduzzasztó gátjára. Béni vezetésével és közreműködésével jártuk végig a völgyet egészen az Átal-ér körüli Szigeti-rétig, segítségével felmértük a gátakat, és helyüket meghatároztuk a térképen.

A Vértes hegység mélyén, a nyugati szélétől 3 km-re, sűrű erdőben bújik meg Gerencsérvár maradványa. A hegység ma már lakatlan terület. A bányák is többnyire abahagyták működésüket, az általuk okozott súlyos sebeket, csupasz terü-

A vár csekély maradványai

leteket a természet elkezdte visszahódítani. Ma már csak néha zavarja meg az erdő nyugalma egy-egy vadász, vagy természetjáró turista.

A középkorban mozgalmasabb élet volt a nagyjából a Csákok birtokában lévő Vértesben. A hegység belsejében, vagy a széléhez közel, több helynév utal egykori településre, így a vértesszentkereszti kolostor körüli Kereki, távolabb Mindszent, Szentgyörgyvár, Bokod határában Szenterzsébet, vagy maga Gerencsérpuszta. Ezek történeti és helyszíni kutatása még a jövő feladata lesz.

A hegység nyugati széléhez közel állnak a vértesszentkereszti bencés, majd később domonkos rendi kolostor csodálatos építészeti remekeinek magas romjai. Első említését 1146-ból ismerjük. 1204 előtt a Csák nemzetséghez tartozó Ugrin eszter-

gomi érsek a „Szentkeresztnél” házat építtetett az Udvarhely („Wduorhel”) nevű helyen. Udvarhely pontos helye ma még vitatható, de legkézenfekvőbb, hogy a későbbi, alig 1,5 km-re lévő Gerencsérvárral azonos helyet jelent. Vértesszentkereszt kolostoráról sok adatunk van a 13-16. századból. 1228. és 1231. évi adatok szerint Udvarhely Csák Miklós legkisebb fiának jutott. 1278-ban itt három házat említenek, egy tető alatt. Náczy József ebből háromszintes épületre (toronyra) következtetett.

Gerencsér nevével 1330-ban találkozunk először, ekkor részben királyi lovászoké és a Csák nembeli Györke fia Pál királyi apródé. 1364-ben „Villa Gerencher locus venationes nostre” írja Nagy Lajos király egyik oklevelét. Gerencsér tehát vadásztanya, de ekkor még csak „villa”, azaz még nem vár. Következő adatunk már 1410-ből származik, amikor a Vértes királyi birtok és Zsigmond király Margit húga sógorának, Hohenzollern Frigyesnek adományozza, aki segítette abban, hogy a német királyi rangot is megkapja (császár 1432-ben lett). Sok birtok, így a Vértesben Gesztes és Vitány vára, Tata és a király vadásztanyája, Gerencsér is Hohenzollernhez

A vár környéke a halastavak gátjaival

jutott. Rövidesen azonban, még 1424 előtt, valamennyi vértesi vár Rozgonyi István, Pozsony megye főispánja kezébe került. 1439-ben Tata, Vítány, Gesztes „castrum”, de Gerencsér még „curia”-ként szerepel.

1440-ben a magyar Szent Korona viszontagságos történetének egy mozzanata a Vértes hegységhez, közelebbről Gerencsérhez fűződik. Zsigmond utódja, Albert király, alig másfél éves uralkodás után, 1439. október 17-én meghalt. A magyar rendek 1440 elején III. Ulászló lengyel királyt hívták meg a trónra. A korona őrzési helyén, Visegrádon tartózkodó özvegy Erzsébet királyné azonban ekkor már a közelmúltban elhunyt Albert gyermekének megszülése előtt állt, és a trónt gyermekének akarta biztosítani. A királyné bizalmasát, komornáját, Kottaner Jánosnét megbízta a korona ellopásával. Kottanerné cselrel, segítséggel kicsempészte a koronát a fellegvár toronyszobájából, ahol azt őrizték. Erzsébet királyné és Kottanerné a koronával Komáromba távozott, ahol 1440. február 22-én megszületett a későbbi V. László. A koronázásnak Székesfehérváron

kellett megtörténnie. Komáromból elindulva az első éjszakát Tatán töltötték. Második nap Gerencsérre érkeztek (akkori német nevén „Grintsehdel”). Kottanerné későbbi visszaemlékezésében kiemelte, hogy itt a szép vadászlakban (amelyet nem várként említ) nagyon rideg szállásuk volt, ennivalót is keveset találtak. Székesfehérvárról, a csecsemő megkoronázása után nyugat felé távoztak, de ez már más történet.

1440 körül a Rozgonyiak kezére került a „domus seu curia Gerencer”. A birtoklást 1458-ban Mátyás király megerősítette és ekkor már „castrum Gerencer” szerepel. A castrum 1465-től az Újlakiak birtoka, de csak vadásztanyaként szolgált. A 16. század elején Paksy János, Tolna megye főispánja szerepel, mint Gerencsévár birtokosa. 1543 után már a török támadja a Vértes környékét és várait, a szerény kis Gerencsévárat ekkor már nem említik.

Rómer Flóris és NácZ József a 19. század második felében és végén még több falmaradványt látott. Csernó Géza 1897. évi rajza zárt, téglalap alakú alaprajzot ábrázol. NácZ

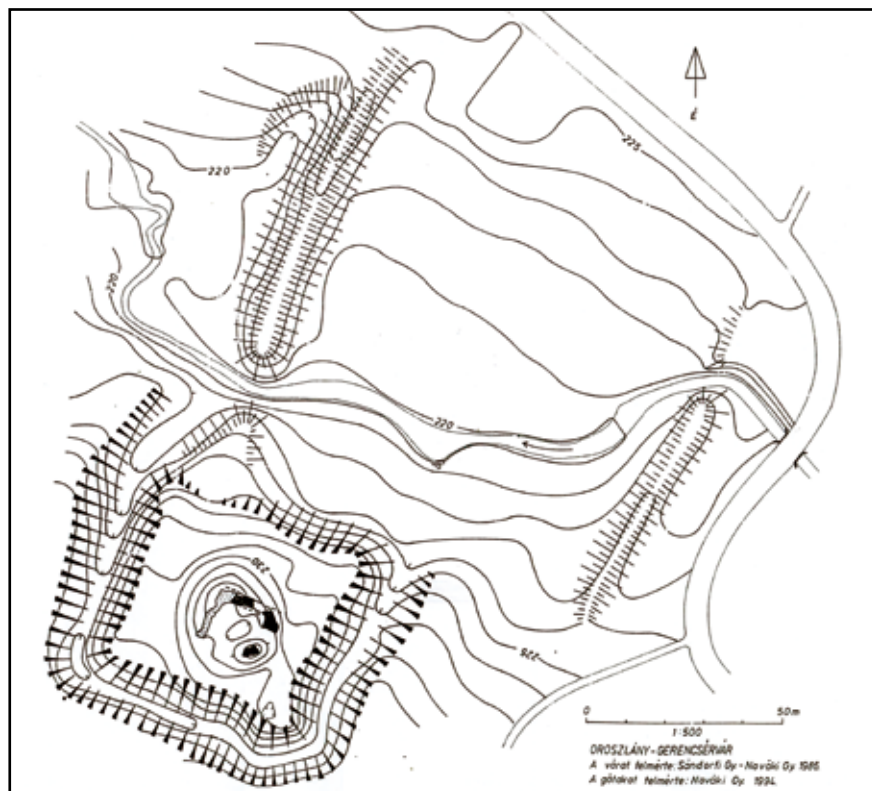
leírása szerint a fal vastagsága 2,2 m, de a D-i oldalon 4 m. A DK-i sarokban 1,5 m széles ajtónyílást említ, de még ablakokat is látott, amelyek nem azonos nagyságúak és félkörívesek voltak. G. Sándor Mária az 1960-as években az É-i oldalon földtartó gerendák részeit említi.

A várron ma már nem találjuk az előbb említett épületelemeket. Az ÉK-i sarokban és az É-i oldalon középen áll még egy-egy 2-3 m magas falcsonk, a külső falsík nagyjából megállapítható. Kisebb falcsonk a DK-i sarokban is látható. A többi falrészlet a mai felszínig lepusztult. A D-i oldal közepe táján az utóbbi években illegális ásással mélyen az alapfal alá bontottak, a falon boltozat része látszik, feltehetően a pince boltozatának megmaradt része. Régészeti ásatás még nem folyt a vár területén. A rendkívül széles alapfal, mint arra már NácZ József is következtetett, toronyra vall. Belső méretét ásatás nélkül nehéz meghatározni, 8,5 x 10,5 m körül lehet. Feltehetően több belső helyiségből állt.

A vár falazott részét körülvevő, kissé alacsonyabban fekvő terület téglalap alaprajzú, területe 50x45 m. Három oldalról 3-4 m mély, 15-20 m széles árok veszi körül. Az É-i oldalon nincs árok, meredeken lejt a patakig. ÉK-i sarka alatt a patak mellett forrás van.

A vár É-i oldala alatt folyik a Gerencséri-ér (vagy Fekete-víz) nevű kis patak, forrásvidéke kb. 1,5 km-rel feljebb, DK irányában van. A várral szemben, a patak két oldalán egy 80 m és egy 60 m hosszú gát (1. számú gátrendszer) fogja közre az egykori tó területét (kb. 110x100 m). A két gát között a patak ma már szabadon átfolyik, az egykori zsilipnek nyoma sincs. A tó vize bizonyára befolyt a ma már erősen feltöltődött várárokba, és a Ny-i oldalon, az egykori zsilip alatt folyt ki és folytatta útját ÉNy felé a völgyben. Erre a körülményre már NácZ József is figyelte. A tó kialakításának idejére nincs adatunk, legvalószínűbb, hogy egyidős a várral.

Béni Kornélnak köszönhetően a patak folytatásában további hat, mesterségesen duzzasztott egykori

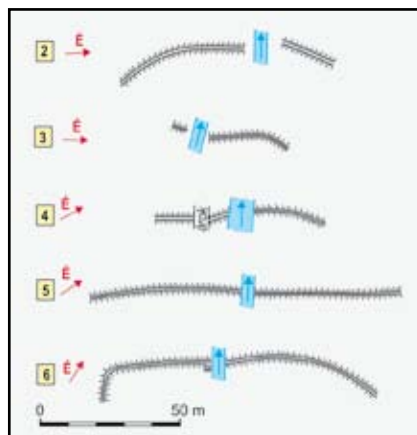

Gerencsévár felmérési rajza (Nováki Gyula-Sándorfi György)

tó gátját találjuk a 3,5 km hosszan elnyúló völgyben. A két legalsó kivételével a zsilipeknek már nyoma sincs, a patak szabadon átfolyik a gátakon, a töltéseken nagy fák állnak, a tavak medrében csak néhol áll kevés víz. Ha elhagyjuk a várat, és lefelé indulunk a patak mentén, 200 m-re találjuk a 2. számú gátat, hossza 75 m. Tovább haladva, 500 m után következik a 45 m hosszú 3. számú gát. Innen rövidesen egy erdészeti autótutat keresztezünk, amelytől további 350 m-re a 4. számú gátat találjuk, hossza 65 m. Innen 90 m-re a bánya szállítószalagjához érünk. A szalag alatt ne kísérletezzünk átbújni, néha beindítják, veszélyes! Feljebb vaslépcsős átjárót találunk. A szállítószalagtól mért 600 m távolság után következik az 5. számú gát, ennek hossza 112 m. Tovább lefelé 400 méterre érkezünk a 115 m hosszú 6. számú gáthoz, közepén elhanyagolt állapotú betonzsilip van. Hosszú szünet következik, 1200 m után érünk ki az Átal-ér körüli Szigeti-rétre, ahol a patak szétterül. Az eddig követett pataktól D irányába számított kb. 250 m-re már a szomszédos, széles völgyet zárja le a 7. számú gát. Egyenes és a legmagasabb valamennyi között, hossza 174 m. D-i végéhez közel kifalazott, 9 m széles kifolyónyílás, középen zsilip van vasszerkezettel. A tó egykor mély medrében nincs víz, bár a 2000-ben kiadott Vértes hegység turistatérképe még vizet ábrázol. Ez a „Pap-tó”, a nevét a 18. század közepéig lehet visszakövetni, a gát mai állapota

azonban újkori átalakításra vall.

Az ismertetett egykori tavak eredetére egyetlen biztos adatunk sincs. Pesty Frigyes 1864. évi összeírásában említik a „vörös klostrot” (a vértesszentkereszti kolostorromot),

Az egykori tavak vízduzzasztó gátjai

ahol „több tavak” voltak. Közelebbi helyüket, rendeltetésüket nem említik. Oroszlány 1999-ben megjelent monográfiájában Végváriné Babirák Ilona megjegyzi, hogy „Szentkereszt és a 22-es akna között” (tehát a fent leírt helyeken) gátak vannak, és a hagyomány szerint a régi kolostor lakói alakították ki az ottani tavakat. A legalul lévő 7. számú gát melletti Pap-tavat Pusztavám (régiben Ondód) 1767. évi urbárium, valamint egy 1823. évi összeírás említi, és az 1850. évi kataszteri térkép is jelöli. A tó neve feltehetően a vértesszentkereszti kolostor papjával függ össze. Fényes Elek 1851. évi adata szerint a „Szépvíz-patak” (a 7. számú gát völgye) amely Geren-

csér-pusztá keleti részén ered, több malomnak szolgáltatott vizet. Pesty Frigyes említett összeírásában a „Szigeti-rét” felső végében lévő halastó alsó részén kétkerekű malom állt. Talán vízimalmok vízgyűjtőhelyei (is) voltak ezek a tavak.

A völgy, ahol az egykori tavak vízduzzasztó gátjai vannak, közvetlenül a vértesszentkereszti kolostorromjai alatt húzódik. A 4., 5. és 6. számú gát légtávolságban alig 6-700 m-re van a kolostortól. Közismert, hogy a kolostorok a 11. századtól országszerte sok halastavat működtettek, ahonnan bőjt idején a tiltott húskételeket hallal pótolták. Számtalan közép- és újkori kolostor történeti feldolgozásában találkozhatunk halastavakkal. Sajnos a vértesszentkereszti kolostorral kapcsolatban ilyen adatot nem ismerünk, de valószínű, hogy az ismertetett egykori tavak kialakítása itt is ilyen korai időre nyúlik vissza. A török idők utáni újbóli benépesülés és a gazdasági fellendülés egyik jele a sok halastó volt. A Vértes hegység körüli sík részeken a 18-19. században az Esterházy-uradalmakban már magas szinten folyt a halastavak használata, erre a történeti feldolgozások bőven szolgáltatnak adatokat. A fent ismertetett egykori tavakra azonban nem ismerünk adatot ezekből a századokból sem. Gerencsérvár egykori tavának a korára is csak feltevézéseink lehetnek.

IRODALOM

Béni Kornél - Viszló Levente (szerk.): Egy cseppnyi Magyarország. A Vértes hegység és környéke. Szeged 1996

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Budapest 1897

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Budapest 1987

Gyulai Rudolf: Komárom vármegye és város története. Komárom 1890

Ipolyi Arnold: A magyar Szent Korona és koronázási jelvények története és műleírása. Budapest 1886

Kottaner Jánosné emlékirata (Mollay Károly fordítása). In: Katona Tamás (szerk.): A Korona kilenc évszázada. Budapest 1979

Kozák Éva: A vértesszentkereszti román kori templom feltárása. Archaeologiai Értesítő 1970

Nác József: A Vértes vidékének történelmi műemlékei. Archaeologiai Közlemények 1899

Nác József: A hohenzollerni fejedelmi ház és a Vértes vidéke. Turisták Lapja 1900. 12-23.

G. Sándor Mária: A Vértes hegység középkori várai. A Komárom Megyei Múzeumok Közleményei 1 (1968)

Középkori falmaradványok